

З. В. Гбур,
к. н. держ. упр., докторант,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Z. Hbur,
PhD (public administration science), doctoral student,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

INSTITUTIONAL PROVISION OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

У статті визначено місце України, стан її економічної безпеки в світовому економічному просторі та виявлено, що, з одного боку, країна має суттєві конкурентні переваги, а з іншого боку, за базовим показником міжнародної економічної класифікації, обсягом ВВП на душу населення, Україна належить до країн із середнім рівнем розвитку. Окреслено сучасні умови розвитку економіки України, що створили умови для негативного впливу різних чинників на економічну безпеку країни. Ці чинники можна згрупувати у три групи: макроекономічні, фінансові та соціальні. Наведено структуру інституційного забезпечення економічної безпеки. Охарактеризовано повноваження суб'єктів у системі інституційного забезпечення економічної безпеки, до яких входять Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; місцеві державні адміністрації; Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України. Виявлено проблемні моменти у сфері інституційного забезпечення економічної безпеки України.

The article describes the place of Ukraine, the state of its economic security in the world economic space, and found that, on the one hand, the country has significant competitive advantages, and, on the other hand, on the basis of the international economic classification, on the basis of GDP per capita, — Ukraine belongs to middle-income countries. The present conditions of the Ukrainian economy development, which created conditions for the negative influence of various factors on the country's economic security, are outlined. These factors can be grouped into three groups: macroeconomic, financial and social. The structure of institutional support of economic security is presented. The powers of the subjects in the system of institutional security of economic security, which include the President of Ukraine, are characterized; Verkhovna Rada of Ukraine; Cabinet of Ministers of Ukraine; National Security and Defense Council of Ukraine; ministries and other central executive bodies; National Bank of Ukraine; courts of general jurisdiction; Prosecutor's Office of Ukraine; local state administrations; The Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine and other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine. Problematic points in the field of institutional provision of economic security of Ukraine are revealed.

Ключові слова: економічна безпека, інституційне забезпечення, захист національних економічних інтересів, концепція національної безпеки.

Key words: economic security, institutional provision, protection of national economic interests, concept of national security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З огляду на поточну ситуацію світової фінансово-економічної кризи, актуальним є здатність Української

держави захистити національні економічні інтереси від наявних і можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і тим самим зміцнити свою національну безпеку. У провідних країнах світу (США, країни Європи, Японія) розробляються і реалізуються концепції національної безпеки з урахуванням власних економічних інтересів, на що

Україні слід особливо звернути увагу, з огляду на великий інтерес до себе з боку ближнього і далекого зарубіжжя, а також на наявність потужного стратегічного потенціалу.

Останні дослідження та публікації, на які опирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується ця стаття. Темі економічної безпеки національних економік в умовах формування глобальної економічної системи присвячено багато наукових робіт. Основні теоретичні підходи до сутності економічної безпеки і механізму її інституційного забезпечення висвітлені в наукових працях таких провідних вітчизняних вчених, як А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін, В.М. Геєць, С.І. Кіреєва, Ю.К. Зайцев, В. Андрійчук, В. Мунтіян, І. Проценко і ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті — аналіз особливостей інституційного забезпечення економічної безпеки України в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основною необхідністю розвинутого суспільства та будь-якої демократичної держави виступає потреба в безпеці, у захисті від небажаних зовнішніх впливів і різноманітних внутрішніх загроз. Верховенство права, стабільна влада, ефективні соціальні, політичні та економічні фактори росту, високий рівень культури та підвищення рівня освіти громадян виступають гарантом економічної безпеки як важливого елемента національної безпеки будь-якої країни.

З огляду на це, соціально-економічне та суспільно-політичне становище України на сучасному етапі зумовлює наукове дослідження проблем національної безпеки, у тому числі й економічної безпеки регіонів України. Об'єктивними чинниками, що також актуалізують необхідність дослідження проблем інституціонального забезпечення економічної безпеки регіонів України, є зростання її ролі та значення в системі національної безпеки країни. Розроблення концептуальних положень, методичних і практичних рекомендацій інституціонального забезпечення економічної безпеки регіонів України виражає не тільки запит економічної теорії, але й потреби господарської практики.

Сутність економічної безпеки полягає в тому, що вона є базою для будь-яких інших напрямів, проявів та відгалужень безпеки держави, завдяки знанням цього відгалуження також можна передбачити наслідки зовнішніх або внутрішніх діянь з метою зменшення їх можливого негативного або збільшення позитивного впливу на розвиток держави. Важливо зазначити, що економічна безпека держави є комплексною системою, яка сама по собі теж має багато відгалужень (напрямків): сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна та ін. [5].

Принципами державної політики забезпечення економічної безпеки виокремимо ті, дотримання яких у посттрансформаційний період розвитку соціально-еко-

номічної системи створить належні передумови для відновлення та стабілізації економіки; впровадження та реалізації модернізаційних перетворень; удосконалення нормативно-методичного забезпечення; поширення соціально відповідального здійснення господарської діяльності; підвищення якості відносин "державо-бізнес"; стимулювання інноваційності та ефективного використання ресурсів; адаптація суб'єктів економіки до конкурентної боротьби за умов глобалізації та мегарегіоналізації світової економіки; запровадження структурних трансформацій національної економіки.

Місце України, стан її економічної безпеки в світовому економічному просторі визначається неоднозначно. З одного боку, країна має суттєві конкурентні переваги, а також один з найбільших в Європі структурно розгалужений промисловий комплекс, перспективне агропромислове виробництво, третина запасів чорноземів і 27% чорної землі Європи, займає шосте місце в світі з експорту сталі, сьоме — по експорту новітньої зброї, володіє передовими аерокосмічними технологіями, має високий науково-освітній та технічний рівень кадрового потенціалу, сучасну мережу вищої школи. З іншого боку, за базовим показником міжнародної економічної класифікації, обсягом ВВП на душу населення, Україна належить до країн із середнім рівнем розвитку.

Незважаючи на зроблені кроки у сфері забезпечення економічної безпеки України, залишилися невирішеними багато проблем у різних сферах соціально-економічного життя. Левчук О.В. зазначає, що сучасні умови розвитку економіки України створили умови для негативного впливу різних чинників на економічну безпеку країни, які можна згрупувати у три групи: макроекономічні, фінансові та соціальні [4]:

1. Основними загрозами макроекономічній безпеці в сучасних умовах виступають: нестійкість економічного зростання; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості; високий рівень тінізації економіки.

2. Основними загрозами фінансовій безпеці України сьогодні є: втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури; обмеження доступу держави до зарубіжних ринків; розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів; значний рівень доларизації економіки в умовах зростання зовнішнього боргу держави; нераціональний розподіл банківською системою кредитних ресурсів у стратегічно важливі види економічної діяльності; нарощування загальної суми державного боргу.

3. Основними загрозами соціальній безпеці є: високий рівень бідності; соціальна нерівність та висока диференціація доходів населення; низький освітньо-професійний рівень населення.

Таким чином, незважаючи на розпочате реформування системи державного управління регіональним

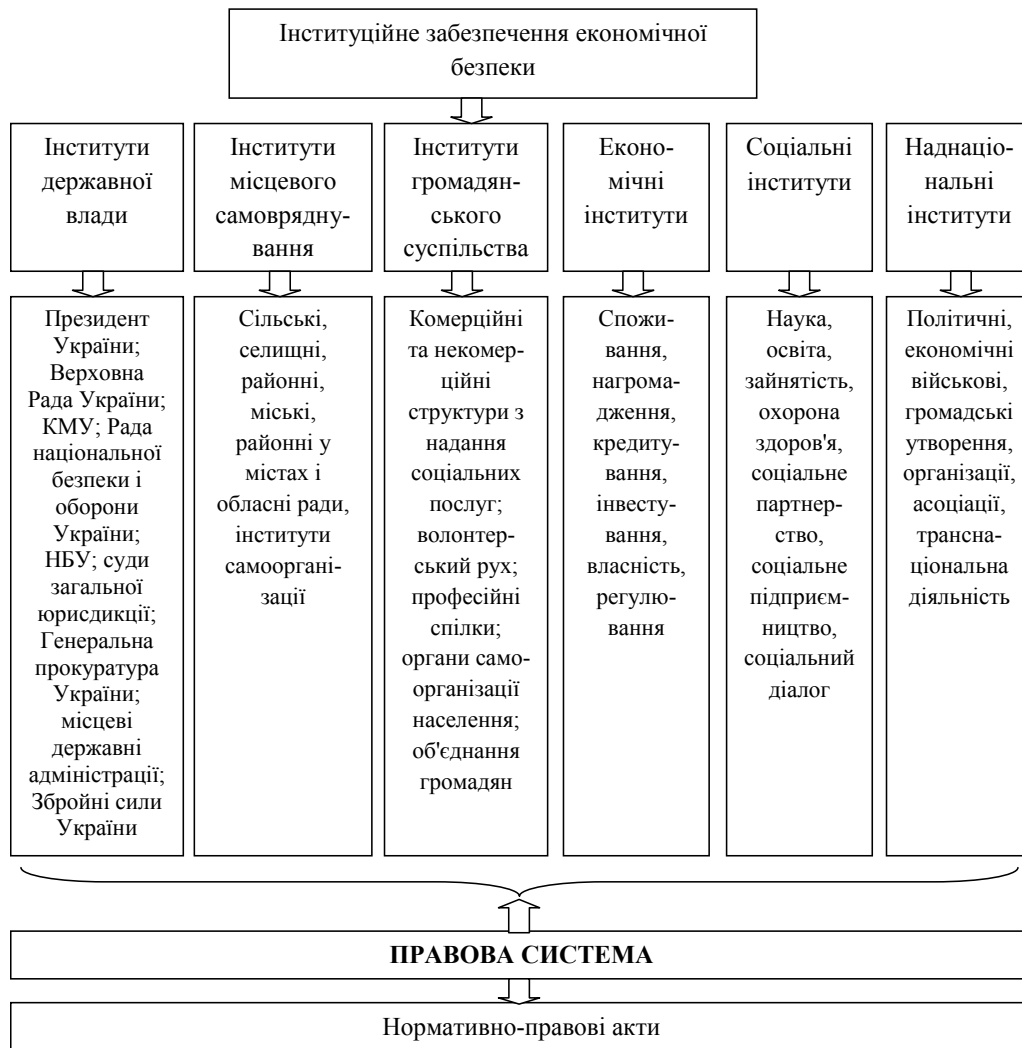

Рис. 1. Інституційне забезпечення економічної безпеки

Джерело: [3].

розвитком, упровадження нових підходів та сучасних механізмів забезпечення економічної безпеки регіонів залишається переважно декларативними. У цьому контексті набуває актуальності й вивчення проблем інституційного забезпечення економічної безпеки регіонів України.

Суспільні інститути завжди виражають / захищають чийсь інтереси. Вони і суб'єкти, і об'єкти інституцій господарського порядку. Будучи складовою економічного порядку, вони персоніфікують економічні відносини й спрямовують їх на досягнення цілей, реалізацію потреб та інтересів.

Інституційне забезпечення управління національною економікою, орієнтоване на забезпечення економічної безпеки, є однією з вирішальних домінант збалансованого розвитку. Адже економічна безпека, будучи синтетичною категорією, має доволі широку інтерпретацію, і, насамперед, у контексті збалансованого розвитку запобігає порушенню відтворювальних пропорцій, дисбалансу зв'язків між різними компонентами системи, забезпечує стійкість економічної системи, підвищує здатність витримувати внутрішні та зовнішні навантаження. При цьому саме інституційний вектор через правові, політичні, економічні механізми

може забезпечити цілісність економічної системи, посилити її здатність зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися до ендогенних та екзогенних викликів, ефективно переборювати кризові явища. Це забезпечення має містити [3]:

— інституційну архітектуру, яку утворюють наднаціональні та національні інститути (державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, економічні, соціальні інститути), які забезпечують функціонування економічної системи як єдиного цілого (див. рис. 1);

— інституційну матрицю, яка представляє взаємодію формальних та неформальних інститутів економічної безпеки, створюючи відповідне інституційне середовище;

— інституційну динаміку, яка відображає модернізацію діючих і створення нових інститутів, які матимуть для України стратегічне значення та забезпечуватимуть збалансований розвиток.

Розподіл нормативно-правових актів доцільно здійснювати відповідно за функціональними компонентами економічної безпеки, яких воно стосується (фінансової, макроекономічної, виробничої, соціальної, науково-технологічної та ін.). У таблиці 1 згруповано нор-

Таблиця 1. Законодавче забезпечення економічної безпеки України

№ з/п	Складники економічної безпеки	Закони України, що регулюють відносини у відповідній сфері
1	Макроекономічна	"Про засади запобігання та протидії корупції"; "Про приватизацію майна державних підприємств"; "Про здійснення державних закупівель"; "Про приватизацію невеликих державних підприємств"; "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності"; "Про управління об'єктами державної власності"; "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом"; "Про природні монополії"; "Про стимулювання розвитку регіонів"
2	Фінансова	"Про Державний бюджет"; "Про банки і банківську діяльність"; "Про цінні папери та фондовий ринок"; "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"; "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"; "Про податок з доходів фізичних осіб"; "Про страхування"; "Про податок на додану вартість"; "Про іпотечні облігації"; "Про систему оподаткування"
3	Зовнішньоекономічна	"Про зовнішньоекономічну діяльність"; "Про Митний тариф України"; "Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах"; "Про транскордонне співробітництво"; "Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності"
4	Інвестиційна	"Про інвестиції"; "Про інвестиційну діяльність"; "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)"
5	Науково-технологічна	"Про інноваційну діяльність"; "Про наукову і науково-технічну діяльність"; "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки"; "Про вищу освіту"; "Про наукові парки"; "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні"; "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності"
6	Енергетична	"Про енергозбереження"; "Про засади функціонування ринку природного газу"; "Про електроенергетику"; "Про нафту і газ"
7	Виробнича	"Про господарські товариства"; "Про банкрутство"; "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні"; "Про фермерське господарство"; "Про холдингові компанії в Україні"
8	Демографічна	"Про охорону дитинства"; "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування"; "Про імміграцію"
9	Соціальна	"Про підвищення соціальних гарантій для тих, хто працює"; "Про працю і її оплату"; "Про індексацію доходів громадян населення"; "Про зайнятість населення"; "Про недержавне пенсійне забезпечення"; "Про охорону праці"; "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"; "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям"; "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні"; "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття"
10	Продовольча	"Про угоди про розподіл продукції"; "Про державну підтримку сільського господарства України"; "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру"; "Про безпечність та якість харчових продуктів"; "Про зерно та ринок зерна в Україні"; "Про молоко та молочні продукти"; "Про дитяче харчування"; "Про питну воду та питне водопостачання"

Джерело: згруповано автором.

мативно-правові акти за видами економічної безпеки, які вони регулюють.

Відповідно до Закону України "Про основи національної безпеки" № 964-ІУ від 19 червня 2003 р. [1] в питаннях національної безпеки інституційний супровід здійснюють: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; місцеві державні адміністрації; Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Охарактеризуємо повноваження перерахованих вище суб'єктів у системі інституційного забезпечення економічної безпеки [1]:

— Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України гарантує дотримання положень Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України і Головою Ради національної безпеки і оборони України, здійснює загальне керівництво у різних сферах економічної безпеки України;

— Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади структурної політики, формує законодавчу базу в сфері економічної безпеки;

— Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконав-

чої влади у сферах економічної безпеки; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України;

— Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України в проведеному структурних реформ;

— Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику, яка б максимально підтримувала стратегічні пріоритети і з одночасним дотриманням фінансової складової економічної безпеки України;

— міністерства, Служба безпеки України та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень мають забезпечувати виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань економічної політики, реалізацію концепцій, програм з максимально можливим гарантуванням параметрів економічної безпеки;

— місцеві державні адміністрації в розробці та реалізації програмно-планових документів мають гарантувати підвищення параметрів економічної безпеки території;

— державні військові організації та правоохоронні органи в питаннях економічної безпеки мають забезпечувати територіальну цілісність і недоторканність кордонів, боротьбу з економічною злочинністю, нівелюван-

ня негативних наслідків техногенного і природного характерів;

— суди загальної юрисдикції мають здійснювати неупереджене судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди економічній безпеці України.

Варто також зазначити, що інституціональне забезпечення економічної безпеки держави є остаточно не сформованим у системно-структурний комплекс, що не дає змоги чітко відстежувати, реагувати та вживати своєчасних і адекватних заходів із усунення загроз безпеці. Зокрема недоліком є відсутність злагодженої роботи у забезпеченні безпеки у просторово-структурному вимірі, оскільки інституційне та правове забезпечення економічної безпеки стосується передовсім макрорівня, а на рівні регіонів воно практично відсутнє. Подібною є ситуація і з програмуванням та плануванням забезпечення безпеки регіонів. На державному рівні існують і стратегія, і концепція забезпечення безпеки, проте, аналогічних чи адекватних документів на регіональному рівні немає. У науково-теоретичному плані цю проблему досліджують низка науковців, проте, відсутнє практичне застосування науково-методичних розробок у самих регіонах.

Так, у праці Б. Данилишина та ін. [2] автори розкривають аспекти гарантування безпеки регіонів України за умов техногенних викликів, акцентуючи увагу на екологічній безпеці та пропонуючи стратегію її забезпечення на державному та регіональному рівнях. Науковці подають методологічні основи вивчення безпеки в кожному регіоні, аналізують існуючий стан, реальні та потенційні загрози безпеці та обґрунтовують невідкладні заходи з реалізації стратегічних завдань, їх фінансове забезпечення та очікувані заходи, що проте, не набуло відображення у програмних документах на регіональному рівні.

На основі дослідження нормативної бази органів місцевого самоврядування можна зробити висновок про вибірковість стратегічного планування у регіонах. Так, стратегію екологічної безпеки розробили у Івано-Франківській області, проте вона є відсутньою у Донецькій області, де рівень загроз є набагато вищим. Щодо стратегії економічної безпеки чи окремих її видів, то розроблена та офіційно затверджена на державному рівні, вона стала прерогативою до виконання на регіональному.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, незважаючи на врахування ключових тенденцій глобального розвитку та відповідності міжнародним стандартам нормативно-правового забезпечення економічної безпеки, національна система планування та програмування зміцнення економічної безпеки потребує удосконалення за окремими напрямками. Посилення інституційного вектора в забезпеченні економічної безпеки має відбуватися, в першу чергу, шляхом модернізації діючих та створення нових економічних і соціальних інститутів, які забезпечуватимуть підвищення продуктивності праці на якісно новій основі та економічне зростання. В протилежному разі економічна відсталість країни стане незворотною і це загрожуватиме існуванню нації та держави. Доповнен-

ня потребує формування інституційно-правового базису на різних рівнях ієрархії управління економікою, що забезпечується шляхом виконання інститутами функцій прийняття рішення, інформування та мотивування.

Відповідно до такого підходу, потрібно формувати інституціональні засади удосконалення системи забезпечення економічної безпеки держави. Створення цілісної системи вимагає вироблення єдиної політики на основі удосконалення кожної з підсистем: підсистеми прийняття рішень — через сукупність інституційно-правових принципів розподілу повноважень суб'єктів різних рівнів системи, інформаційної — через створення інституцій здійснення моніторингу державної політики в сфері економічної безпеки, мотиваційної — через розроблення правил і механізмів реалізації рішень.

Література:

1. Закон України "Про основи національної безпеки": Закон України № 964-IV від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Данилишин Б.М. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування: Б.М. Данилишин, А.В. Степаненко, О.М. Ральчук та ін. / За ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. — К.: Вид-во "Наук, думка". — 2008. — Т. 1. — 392 с.
3. Желюк Т. Економічна безпека в системі інституційного вектора збалансованого розвитку [Текст] / Тетяна Желюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2013. — Вип. 1. — С. 19—32.
4. Левчук О.В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. Економіка і суспільство. — 2017. — Вип. № 8. — С. 59—64.
5. Матвійчук І.О. Інституціоналізація управління економічною безпекою держави / І.О. Матвійчук // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. — 2012. — № 2. — С. 131—141.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Accessed 05 Jan 2018).
2. Danylyshyn, B.M. (2008), Bezpeka rehioniv Ukrainy i stratehiia ii harantuvannia [The security of the regions of Ukraine and the strategy of its guarantee], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
3. Zheliuk, T. (2013), "Economic security in the system of the institutional vector of balanced development", Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, vol. 1, pp. 19—32.
4. Levchuk, O. V. (2017), "Ukraine's economic security in the context of globalization challenges", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 8, pp. 59—64.
5. Matvijchuk, I. O. (2012), "Institutionalization of the management of the economic security of the state", Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Ekonomika, vol. 2, pp. 131—141.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2018 р.